

ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ У СФЕРІ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ: СУТНІСТЬ, СПЕЦИФІКА, ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ

Мета статті – проаналізувати, що вже зроблено у сфері реалізації ідеї вдосконалення підготовки вчителя, розробки вимог до компетентності сучасного вчителя. У статті висвітлюються окремі аспекти проблеми формування професійних компетенцій майбутнього педагога. Розкривається зміст і специфіка системи професійних компетенцій майбутнього вчителя географії, обґрунтовується необхідність проектування нових педагогічних технологій, що сприяють ефективному формуванню професійних компетенцій майбутнього педагога. У статті узагальнено теоретичні положення щодо сутності понять “професійна компетентність”, “компетентність педагога”, “концепції географічної культури”. Професійна компетентність розглядається як інтегрована властивість особистості, котра володіє комплексом професійно значущих для вчителя якостей, має високий рівень науково-теоретичної та практичної підготовки до творчої педагогічної діяльності й ефективної взаємодії з учнями у процесі педагогічного співробітництва на основі впровадження сучасних технологій для досягнення високих результатів.

Професійна компетентність педагога проявляється у здатності вирішувати проблеми та типові завдання, що виникають у різних ситуаціях, на основі використання професійних знань і умінь, навчального і життєвого досвіду відповідно до засвоєної системи цінностей. Важливо, що в цій структурі ціннісні відносини, професійно-ціннісні орієнтації, мотиви діяльності педагога впливають на ціннісну свідомість школярів, розвиваючи та коригуючи їхні духовно-моральні уявлення. Система професійних компетенцій майбутнього вчителя географії – це комплекс характеристик у сфері професійної діяльності, опосередкованих специфікою географічного змісту світоглядного характеру і специфікою процесу географічного пізнання. Чітке уявлення про компетентні вимоги до вчителя географії необхідне для об’єктивної оцінки якості праці вчителя, успішної організації системи підготовки та перепідготовки вчительських кадрів.

Ключові слова: професійна компетентність педагога, компетенції у сфері географічної культури, діяльнісний підхід, компетентність, географічне пізнання.

У сучасному суспільстві спостерігається зміна ролі вчителя, розширення його соціально-професійних функцій, зокрема вирішення ним не тільки науково-методичних, але і науково-педагогічних завдань, спрямованих на особистісний, соціальний, пізнавальний і комунікативний розвиток тих, хто навчається. За цих умов підготовка майбутнього педагога розглядається не тільки як підготовка фахівця у конкретній предметній сфері, але і як формування особистості, котра має необхідні компетенції для практичної організації розвиваючого освітнього середовища.

Нині розвиток системи вищої професійно-педагогічної освіти в Україні супроводжується низкою процесів, які передбачають зміну цільової, результативної та змістової основ у підготовці майбутнього педагога. Орієнтація на нові цілі та результати виражається у зміні освітньої моделі – моделі підготовки педагога нової школи. Посилення вимог до якості випускників, до розвитку їхніх здібностей і творчого потенціалу підтверджується низкою урядових ініціатив і нормативних документів, що закріплюють ідею природної необхідності підготовки у педагогічних університетах вчителя якісно іншого типу.

Мета статті – проаналізувати, що вже зроблено у сфері реалізації ідеї вдосконалення підготовки вчителя, розробки вимог до компетентності сучасного вчителя та представити компетентнісну модель сучасного вчителя географії.

Під час написання статті були використані загальнонаукові методи дослідження, емпіричні: опис, спостереження, анкетування, опитування; методи математичної статистики – для обробки результатів роботи.

Складність і комплексність цього завдання – формування професійно-особистісної структури на основі компетентнісної позиції, поставленого насамперед перед педагогічними університетами, відзначають багато вітчизняних вчених (Г. А. Бордовський, В. Л. Матросов, Н. Д. Нікандров, В. А. Сластьонін, Н. А. Шайденко та ін.).

Численні дослідження зарубіжних (Р. Барнетт, В. Вестер, Дж. Равен і ін.) і вітчизняних учених (Г. Ісаєвої, М. Елькіна, С. Капіруліної, С. Коберника, В. Корнєєва, Л. Круглик, О. Кравчук, Т. Назаренко, А. Сиротенка, М. Сороки, Б. Чернова та ін.) показують, що готовність педагога до майбутньої професійної діяльності не тільки реалізується на рівні практичної підструктури, а й зумовлена процесами самопізнання, ціннісним ставленням до світу, перетворенням світу і самого себе. Отже, професійна компетентність виступає тим фактором суб’єктивного розвитку педагога, у процесі якого здійснюється розвиток високоморальної, соціально зрілої, творчо активної особистості, готової до професійної діяльності за постійно мінливих умов.

Погоджуючись із позицією таких науковців, як Ю. В. Варданян, М. Я. Віленьський, А. А. Деркач, І. Ф. Ісаєв, Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, А. А. Орлов, Н. Ф. Радіонова, В. А. Сластьонін, А. П. Тряпідина, Н. А. Шайденко та ін., ми розуміємо професійну компетентність як складну динамічно інтегровану систему особистісних і професійних якостей, заснованих на функціональній готовності до продуктивного вирішення професійних завдань і особистісної готовності до діяльності, які освоєні в навчанні. Професійна компетент-

ність педагога проявляється у здатності вирішувати проблеми та типові завдання, що виникають у різних ситуаціях на основі використання професійних знань і умінь, навчального і життєвого досвіду відповідно до засвоєної системи цінностей. Важливо відзначити, що в цій структурі ціннісні відносини, професійно-ціннісні орієнтації, мотиви діяльності педагога впливають на ціннісну свідомість школярів, розвиваючи та коригуючи їхні духовно-моральні уявлення [3].

Поряд із цим значний вплив на систему професійної освіти в педагогічному університеті чинять інноваційні процеси у системі шкільної освіти. Авторитетною вважається думка, що основною метою загальної географічної освіти виступає формування в учнів географічної культури. Забезпечити досягнення цієї мети може тільки педагог – носій географічної культури, виховання, освіти і розвиток якого здійснювалися за умов індивідуальної освітньої програми з орієнтацією на компетентнісний підхід.

З огляду на складний (інтегративний) характер проявів компетентності можна виявити додатковий сенс цього поняття, що надає йому новизну за умов проектування науково-методичного забезпечення освітньо-професійної програми (ОПП). На мій погляд, новизна результативно-цільової бази за напрямом “Педагогічна освіта” визначається класифікацією освітніх одиниць у двох векторах: перший відображає рівень готовності до професійної діяльності (знання, розуміння, застосування), другий – соціально-особистісні та загальнокультурні якості, які сприяють соціальній мобільності випускника на ринку праці.

Сучасна модель бакалавра (магістра) педагогічної освіти основними кваліфікаційними індикаторами визнає системи компетенцій (загальнокультурних, професійних), закріплених за певним циклом дисциплін (і / або практик) [4].

Система професійних компетенцій майбутнього вчителя географії – це комплекс характеристик у сфері професійної діяльності, опосередкованих специфікою географічного змісту світоглядного характеру і специфікою процесу географічного пізнання. У змісті результативної бази освітньо-професійної програми важливо розкрити краснорічний характер освіти, її геоекологічну і практичну спрямованість, країнознавчу складову частину, картографічну грамотність, готовність до організації позаурочних і позанавчальних форм і видів діяльності (проведення спостережень, екскурсій, практичних робіт на місцевості, навчальних занять у “зеленому” класі, освітнього туризму). З огляду на ці позиції базою для конкретизації спеціально-предметного географічного профілю можуть стати такі завдання трьох блоків:

- застосовувати понятійно-термінологічний апарат географічних наук для пояснення, аналізу й оцінки географічних аспектів подій і явищ у різних сферах життя суспільства; пояснювати, інтерпретувати різні позиції, проводити дискусії, формувати переконання, використовуючи географічну мову;
- застосовувати в освітньому процесі сучасні засоби географічної інформації (космічні знімки, топографічні карти, карти стихійних і несприятливих явищ та ін.), картографувати необхідну інформацію, аналізувати та географічно інтерпретувати статистичні матеріали;
- застосовувати у навчальному процесі різні методи географічного пізнання свого краю, обґрунтовувати географічну специфіку регіону, проводити відбір об’єктів для організації та проведення гурткових і навчальних занять, виїзних екскурсій, походів і дослідницької діяльності підлітків за умов міської та сільської місцевості (на рівні загальної освіти та позашкільної діяльності).

З огляду на вищесказане особливо значимими у системі професійних компетенцій майбутнього вчителя географії стають такі компетенції трьох рівнів (таблиця 1).

Було проведено дослідження, спрямоване на проведення порівняльної оцінки значущості спеціально-предметних компетенцій у діяльності вчителя географії, а також на виявлення можливостей формування компетенцій у процесі профільної підготовки студентів. У дослідженні взяли участь три групи експертів: вчителі географії, студенти-практиканти 4 курсу навчання і викладачі профільних дисциплін у ЗВО.

Кожній групі експертів було запропоновано оцінити ступінь значущості компетенцій у діяльності вчителя географії у балах (за трибальною шкалою) і поставити їх відповідно до значущості.

У групі експертів-вчителів взяли участь 20 вчителів географії зі стажем роботи від 3 до 26 років, які мають досвід керівництва педагогічною практикою студентів.

Другу експертну групу становили 46 студентів 4 курсу природничо-географічного факультету Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка, котрі навчаються за спеціальністю “Середня освіта (Географія)” та пройшли педагогічну практику у школі. Вони висловили свою оцінку значущості кожної з компетенцій, спираючись на свій початковий досвід педагогічної практики.

У третій групі експертами були 10 викладачів кафедри географії та геоекології, які викладають навчальні дисципліни профільного циклу.

На думку експертів – вчителів географії, найбільшим ступенем значущості володіють методичні компетенції (у середньому 2,6 бала). Серед них особливе значення мають компетенції володіння психологічними основами навчання географії, методами та технологіями навчання географії й організаційними формами навчання географії. Також вчителі-експерти наголосили на важливості дослідницької компетенції.

Серед компетенцій у сфері географічної культури вчителя-експерти найбільш високі бали (2,75 бала) віддали компетенції володіння географічним мисленням, мовою географічних понять і термінів, володіння знанням про предмет, завдання, історію географії, місця географії у системі наук, володіння мовою географічних фактів, географічних назв і географічної карти.

Найбільш значущі компетенції майбутнього вчителя географії

№	Компетенції	Особливості формування
1	Компетенція у сфері географічної культури	Формується переважно у процесі освоєння дисциплін профільної підготовки. Оволодіння компетенцією забезпечують знання про предмет, завдання, історію географії, її місце у системі природничих і суспільних наук, ієрархію географічних наукових знань, географічні засади геології та геохімії, географічної номенклатури; формує географічне мислення, володіння теоретичними й емпіричними методами географії, мовою географічних понять і термінів, географічних фактів, картографічні вміння; забезпечує сформованість географічних образів територій, об'єктів і явищ навколишнього світу (за В. П. Максаковським)
2	Компетенція у сфері туристично-краєзнавчої діяльності	Формується переважно в ході навчальних польових практик, а також під час вивчення краєзнавства та географії рідного краю. У цьому блоці оволодіння компетенцією забезпечують знання основ географічного краєзнавства, знання про об'єкти туристично-ресурсного потенціалу території; способи орієнтування на місцевості та за топокартами, автономного існування; прийоми проектування, організації та проведення освітніх екскурсій, походів, турів, маршрутів, професійно особистісною мотивацією до туристично-краєзнавчої діяльності
3	Методичні компетенції	Формуються у системі методичної підготовки (взаємозв'язок різних форм організації освітнього процесу, дисциплін і курсів за вибором професійного циклу, виробничих практик). Оволодіння компетенціями цього блоку забезпечує система методичних знань і умінь (на рівні володіння прийомами та способами проектування, діагностування, коригування освітнього процесу), а також дослідницькі та рефлексивні вміння. Методичні компетенції виступають, по суті, інтегратором спеціально-предметних і загальнокультурних компетенцій і ціннісних орієнтацій студента, оскільки забезпечують рішення освітніх завдань у конкретній практичній ситуації.

Компетенції у сфері туристично-краєзнавчої діяльності набрали в середньому 2,37 бала. Найбільший бал експерти присвоїли компетенції володіння основами географічного краєзнавства (2,6 бала), значення якої буде посилюватися у зв'язку з переходом освітніх установ на вимоги нового покоління. Організація краєзнавчої роботи зі школярами в позаурочний час (туристські гуртки, походи, екскурсії, дистанційні краєзнавчі олімпіади та ін.) сприяє присвоєнню ціннісних орієнтацій і моральних установок, тобто вихованню та соціалізації особистості сучасних школярів.

Результати оціночної діяльності експертів-студентів багато в чому схожі з результатами вчителів, хоча студенти оцінили значимість компетенцій трохи нижче, ніж вчителі. Ймовірно, цей факт можна пояснити неможливістю реалізації всіх компетенцій за шеститижневий термін педагогічної практики. Цікаво, що студенти високо оцінили ті самі компетенції, що і вчителі, однак компетенція володіння знаннями ієрархії географічних наукових знань, недооцінена вчителями, виділена студентами на 3 місце. Низькі бали були присвоєні компетенції оволодіння емпіричними методами географії та компетенціям у сфері туристично-краєзнавчої діяльності. Мабуть, ці компетенції не могли бути реалізовані з об'єктивних причин у ході педагогічної практики.

Експерти – викладачі кафедри, оцінюючи можливості формування спеціально-предметних компетенцій у процесі вивчення студентами профільних дисциплін, вказували на неможливість формування якої-небудь компетенції в рамках однієї дисципліни. Цілком закономірно, що компетенції у сфері географічної культури отримали найвищі бали: більшість профільних дисциплін передбачає освоєння основ науки. Методичні компетенції були оцінені в 1,3 бала, оскільки викладачі вважають основою своєї дисципліни формування основ наук, а не підготовку вчителя до педагогічної діяльності. Здається, цей факт свідчить про деякі причини для осмислення проблем практики навчання в університеті на сучасному етапі, посилення компетентнісного підходу у професійній освіті.

Компетенції у сфері туристично-краєзнавчої діяльності викладачі університету оцінили у середньому в 1,56 бала. Найвищий бал отримала компетенція володіння основами географічного краєзнавства (1,85), яка формується у процесі вивчення студентами профільних дисциплін, на курсах за вибором, а також у ході навчальних польових практик.

Таким чином, емпіричні висновки та результати теоретичного осмислення проблеми підводять до такого висновку. Професійні компетенції є результатом освіти, що формує у студента професійне мислення і готовність до майбутньої професійної діяльності. Оскільки професійне мислення вчителя цілісне і комплексне, а його професійна діяльність за умов освітнього закладу заснована на інтеграції компетенцій всіх рівнів, то реалізація компетентнісного підходу у практиці університетської підготовки майбутнього вчителя географії передбачає насамперед дієву сторону результатів освіти, їхню практичну спрямованість. Іншими словами, коли говорять про компетенції як результати професійної освіти студентів, то мають на увазі “площину” досвіду практичної діяльності у вирішенні великого числа професійних завдань у галузі педагогічної та культурно-просвітницької діяльності.

Загалом проблема розробки науково-обґрунтованих технологій формування професійних компетенцій вимагає більш широкого розуміння поняття “технологія навчання”. Педагогічні технології формування

компетенцій – інструментарій досягнення цілей; систематичне і послідовне втілення на практиці заздалегідь спроектованого процесу навчання; система способів досягнення цілей при управлінні процесом навчання [4].

Головний сенс технології формування компетенцій – це проектування процесу навчання з урахуванням дидактичного осмислення результативно-цільової підстави навчання в університеті. Саме тому під час проектування технології формування професійних компетенцій майбутнього педагога необхідно проводити аналіз змістового і процесуального компонентів діяльності.

У змістовому компоненті технології особливе значення мають такі складові частини:

- знання – система знань про досягнення цілей і завдань навчання, про ефективність процесу навчання;
- діагностична – фактори компетентності викладача, індивідуальних особливостей і рівня підготовленості учнів на різних етапах навчання (у рамках освоєння дисциплін базової (варіативної) частини, практик);
- дидактична – поєднання змісту, методів і прийомів, організаційних форм і засобів навчання з урахуванням особливостей особистості учнів і вихідного рівня їхніх компетенцій [2].

Структура процесуальної складової частини технології більшою мірою передбачає організацію діяльності студентів, управління процесом формування компетенцій у практиці університетського навчання [2].

У процесі проектування технології формування компетенцій у майбутніх вчителів географії були враховані такі позиції.

1) У структурі професійної підготовки (профільні дисципліни та загальнопрофесійні) необхідне оптимальне поєднання компетенцій у сфері географічної культури та методичних компетенцій, що, по суті, виступає сьогодні важливим завданням у реалізації компетентнісного підходу. Необхідно проектувати ситуації, наближені до реальної професійної діяльності, у яких студенти будуть застосовувати власне географічні знання з позиції вчителя.

2) Формуванню предметних компетенцій, спрямованих на оволодіння основами географічних досліджень, необхідно надати більш цілеспрямований характер. На старшому курсі бакалаврату доцільно включити дисципліну, яка би допомагала майбутнім випускникам орієнтуватися в сучасній системі географічних наук і методології географічних досліджень.

3) Під час навчання у магістратурі необхідно мотивувати студентів на проведення самостійних досліджень.

4) Нові вимоги освіти створюють необхідність проектування змісту і методичного забезпечення практик нового виду, за допомогою яких здійснюється переклад теоретичних знань мовою практичних дій і які служать реальними показниками якості професійних компетенцій, практичної спрямованості знань і умінь. У зміст навчальних практик необхідно інтегрувати методичні аспекти змісту, що забезпечить перенесення отриманих результатів у конкретну тему (розділ) шкільного предмета.

5) Завдяки особливостям своєї організації навчальні польові практики мають значний потенціал у плані формування компетенцій у сфері туристично-красознавчої діяльності. Насичення практик виховними аспектами створить умови для формування компетенцій студентів, спрямованих на ефективну організацію пізнавальної діяльності (тур-клуби, самодіяльний освітній туризм, походи та ін.).

Висновки. Таким чином, проблема виявлення сутності, змісту і проектування технології формування системи професійних компетенцій у майбутніх вчителів географії виходить за рамки науково-методичних проблем. Інноваційна система навчання нового покоління є привнесенням новизни в цілі, завдання, принципи, закономірності управління й організації навчальної, навчально-методичної, наукової та виховної роботи, які спрямовані на формування особистості педагога, що володіє професійними і соціальними компетенціями, світоглядною позицією, ціннісно-смысловим досвідом, професійною та соціальною мобільністю.

Використана література:

1. Зимня І. А. Ключові компетенції – нова парадигма результату освіти. *Вища освіта*. 2003. № 5. С. 34–42
2. Скворцова С. О. Професійна компетентність вчителя: зміст поняття. *Наука і освіта*. 2009. № 4. С. 93–94.
3. Трофименко С. В. Компетентнісний підхід до освітнього процесу як вимога сучасності. *Упр. шк.* 2007. № 19–21(липень). С. 50–51.
4. Болотов В. А., Сериков В. В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе. *Педагогика*. 2003. № 10. С. 23–28.
5. Віаніс-Трофименко К. Б. Наукові підходи як орієнтир формування організаційно-методичних умов підвищення професійної компетентності педагогів школи. *Упр. шк.* 2007. № 19–21(липень). С. 52–54.

References:

1. Zumova I. A. (2003) Kluchovi kompetency – nova paradugma rezyltatu osvitu [Key competencies – a new paradigm of educational outcome] *Iyshcha shkola*. № 5. P. 34–42.
2. Skvortsova S. O. (2009) Profesiynna kompetentnist vchytelia : zmist poniattia [Professional competence of the teacher: the content of the concept] *Nauka i osvita*. 2009. № 4. P. 93–94. [in Ukrainian]
3. Trofimenko S. V. (2007) Kompetentnisnui pidxid do osvithnoho prozesy yak vumoga sychasnosti [Competence approach to the educational process as a requirement of modernity] *Upr. shk.* 2007. № 19–21. P. 50–51.
4. Boltov V. A. (2003) Kompetentnostnay model: ot idei k obrazovatelnoi programe [Competence model: from idea to educational program] *Pedagogika*. 2003. № 10. P. 23–28.

5. Vianis-Trofimenko K. D. (2007) Naukovi pidkhody yak oriientyr formuvannia orhanizatsiino-metodychnykh umov pidvyshchennia profesiinoi kompetentnosti pedahohiv shkoly. [Scientific approaches as a reference point for the formation of organizational and methodological conditions for improving the professional competence of school teachers] *Upr. shk.* 2007. № 19–21. P. 52–54.

Romankova K. O. Professional competencies of future teachers in the field geographical education: essence, specifics, technology formation

The purpose of the article is: to analyze what has already been done in the field of implementing the idea of improving teacher training, developing requirements for the competence of the modern teacher. The article highlights some aspects of the problem of forming professional competencies of the future teacher. The content and specifics of the system of professional competencies of the future teacher of geography are revealed, substantiates the need to design new pedagogical technologies that contribute to the effective formation of professional competencies of the future teacher. The article summarizes the theoretical provisions on the essence of the concepts "professional competence", "teacher competence", "concepts of geographical culture". Professional competence is considered as an integrated personality trait that has a set of professionally significant qualities for a teacher; has a high level of scientific, theoretical and practical training for creative teaching and effective interaction with students in the process of pedagogical cooperation based on modern technologies to achieve high results.

The professional competence of the teacher is manifested in the ability to solve problems and typical problems that arise in different situations through the use of professional knowledge and skills, educational and life experience in accordance with the acquired system of values. It is important that in this structure, value relations, professional and value orientations, motives of the teacher influence the value consciousness of students, developing and adjusting their spiritual and moral ideas. The system of professional competencies of the future teacher of geography is a set of characteristics in the field of professional activity, mediated by the specifics of the geographical content of the worldview and the specifics of the process of geographical cognition. A clear idea of the competent requirements for a geography teacher is necessary for an objective assessment of the quality of a teacher's work, the successful organization of the system of training and retraining of teachers.

Key words: professional competence of a teacher, competence in the field of geographical culture, activity approach, competence, geographical knowledge.